

Стаття. Яблоков С.В. Навчання англійської мови людей похилого віку. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Наукове видання. Збірник наукових праць. Серія: Педагогічні науки. Випуск 3 (38). – Глухів, 2018. – 143–153.

УДК 37.016:811.111]:374.7

Сергій Володимирович Яблоков,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри англійської філології
Маріупольського державного університету,

НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

У статті розглядаються актуальні у XXI столітті у світовому просторі питання освіти впродовж життя як форми неформальної освіти. Враховуючи факт старіння населення, акцент статті робиться на освіті дорослих, оскільки частка людей похилого віку стає все більше, що ставить нові виклики перед державою та суспільством. Проаналізовано досвід діяльності такої соціально-навчальної послуги, як «Університет третього віку» в Україні. Визначено основні питання, які потребують вирішення у теорії та практиці навчання англійської мови людей похилого віку, серед яких – враховування уподобань і когнітивних здібностей людей похилого віку, створення сприятливого навчального середовища для дорослих та інші.

Ключові слова: англійська мова, люди похилого віку, неформальна освіта, освіта впродовж життя, освіта дорослих, «Університет третього віку».

Постановка проблеми. Старіння населення є однією із глобальних проблем, що ставить нові виклики перед суспільством, і ці виклики тільки зростатимуть із збільшенням частки людей похилого віку. За даними Державної служби статистики України (2017 р.), частка населення у віці 60 років і старше становить 22,3 %. Перед людиною похилого віку постає питання – що робити, коли ти на пенсії; в той же самий час питання, яке постає перед суспільством, – як забезпечити представникам старшого покоління можливість залишатися активною частиною суспільства і надалі.

Зрозуміло, що держава та суспільство повинні взяти на себе зобов'язання не тільки вирішити проблеми матеріального забезпечення людей похилого віку, їх соціального захисту, а й знайти шляхи покращення становища літніх людей у сучасному суспільстві, їхньої самореалізації в старості. Триває пошук нових форм, методів та технологій соціальної роботи з людьми літнього віку з метою якомога ефективнішого вирішення проблем їхньої соціальної інтеграції. Однією із таких сучасних форм соціальної роботи з людьми літнього віку є надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», яка розвивається у багатьох країнах вже понад 30 років. Ця модель інтеграції людей літнього віку, незважаючи на її широке розповсюдження, потребує детальних емпіричних досліджень задля узагальнення існуючих напрацювань та досвіду даного напрямку соціальної роботи.

В той же час суспільство постійно рухається вперед. Виникає і зростає необхідність розвитку і навчання людини протягом усього життя, незважаючи на вік. Забезпечити успішний перехід до такого типу навчання, який був би заснований на знаннях і одночасно відповідав більшості вимог сучасної світової спільноти, покликана концепція «Lifelong Learning» («Навчання протягом усього життя»), що передбачає надання кожній особистості можливості реалізації свого потенціалу у будь-якому віці, незалежно від місця, часу чи інших обставин.

Розвиток суспільства призводить до його інтернаціоналізації, з'являється потреба розмовляти іноземними мовами. Володіння іноземною мовою надає більше можливостей: знаходити і ознайомлюватися з найновішою інформацією, читати наукові статті та улюблені художні твори в оригіналі, розуміти іноземну музику й фільми. Знання іноземних мов незамінні у закордонних подорожах та на відпочинку. Тому виникає потреба дослідити специфіку навчання іноземним мовам людей похилого віку в Україні та звернути увагу на проблеми, що потребують вирішення у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом посилюється інтерес науковців (О. Агапова, Е. Айрмбтер, Б. Ананьєв, Т. Андрющенко,

П. Балтес, С. Басс, Н. Бідюк, Р. Бінсток, Р. Бошир, Є. Брадї, Р. Вейс, Дж. Верофф, С. Вершловський, А. Вільямсон, Л. Вовк, Р. Волд, Д. Гарвін, У. Гартеншлегер, Ф. Гленденнінг, А. Гоекен, Б. Грумбрідж, С. ДабоКруз, В. Давидова, Г. Даркенвальд, К. Джеймс, Л. Джордж, К. Гіллерд, Х. Гойсс, А. Гончарук, М. Громкова, Т. Гунцельман, Н. Дем'яненко, А. Зих, С. Змеєв, А. Капська, Ф. Карл, С. Керка, С. Коваленко, Дж. Ковдел, Т. Кононігіна, Ю. Кулюткін, П. Ласлетт, Р. Лемб, У. Лер, Н. Ліфарєва, Л. Лук'янова, Г. Мак-Класки, Р. Мак-Нейл, С. Медич, О. Огієнко, В. Олбрайт, Ю. Павлова, С. Пирожков, Г. Рассел, С. Рубінштейн, І. Савельчук, В. Садлер, О. Сандецька, Р. Свінделл, Л. Сігаєва, Т. Скорик, Л. Стаднюк, Г. Сухобська, Х.П. Тевс, М. Тег, Л. Тимчук, Т. Тоунсенд, Дж. Трес, Р. Тровбрідж, М. Фармоза, Т. Федоренко, Дж. Фишер, І. Фольварочний, Дж. Форд, М. Фрідман, В. Хедж, П. Хігс, П. Ходкінсон, В. Чайківська, І. Швець, М. Шінагель Л. Шинкаренко та ін.) стосовно досліджень освіти впродовж життя, освіти дорослих та діяльності «Університетів третього віку» і з'явилося чимало публікацій за названими темами.

Питання навчання іноземних мов дорослих досліджували Л. Авраменко, А. Алхазішвілі, С. Бобова, О. Богданова, В. Ботов, М. Вавілова, Р. Вайсман, Ж. Витлін, Н. Гальскова, Т. Григор'єва, Г. Зенкевич, Ф. Ідрісова, І. Іменитова, Г. Китайгородська, Ю. Кулюткін, Н. Лесохіна, А. Маркова, Л. Писарева, О. Рассудова, В. Сафонова, О. Соболева, Є. Ушакова, М. Шахобокова та ін. Але, незважаючи на зростаючу наукову зацікавленість питаннями організації навчання протягом усього життя та зростаючу популярність навчання людей похилого віку, залишається чимало тем для дослідження.

Мета статті полягає у визначенні основних питань, що потребують вирішення у теорії та практиці навчання англійської мови людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу. Як ми вже зазначали, в Україні, як і в багатьох розвинених країнах, в останні десятиріччя значно зросла частка людей похилого віку. За даними Інституту демографії, в Україні нараховується 11 млн. дітних людей. Згідно з прогнозами, до 2050 р. 39% населення нашої країни буде

у віці 60 років і старше. Сьогодні склалась така ситуація, коли для людей похилого віку праця втратила свою суспільну значимість, як засіб самоствердження та самореалізації, так само і суспільне визнання праці і трудових досягнень втратило сенс. Але старість, на думку французького дослідника в галузі соціології вільного часу Ж. Дюмазедьє, «не повинна віднині зводитись до пасивного чекання смерті у спальні» [1]. Тому в цих умовах дозвілля розглядається як один з важливих засобів реалізації сутнісних сил людини, як самоцінна суспільна сфера, спрямована на відновлення і розвиток фізичних, психоемоційних, інтелектуальних сил людини, на самореалізацію її потенціалу, на задоволення різноманітних потреб. З виходом на пенсію вільного часу стає більше, накопичений досвід та професійна майстерність посилюють усвідомлення власної суспільної значущості, потребу у визнанні, високому статусі, повазі з боку оточення, що допомагає за певних умов зберегти віру в свої сили, наповнює життя змістом і сенсом.

Демографічне старіння населення призвело до істотних змін у соціальній політиці. У 1982 році на першій Міжнародній (Віденській) асамблеї з проблем старіння був прийнятий план дій із визначенням загальних положень ряду заходів в інтересах літніх людей у декількох пріоритетних галузях, серед яких – культура й освіта. Постійне вдосконалення шляхом самоосвіти й навчання в закладах освіти розглядалося як одна з основних сфер діяльності, в якій літні люди знаходять задоволення [2].

Впродовж останніх років Європейський Союз акцентує увагу на зростанні важливості безперервної освіти і, зокрема, на необхідності навчання дорослих та людей похилого віку. «Розвиток освіти впродовж життя повинен супроводжувати успішний перехід до інформаційного суспільства та економіки» [3, р. 246].

Водночас зазначається, що часто поняття безперервної освіти та освіти дорослих асоціюється з «продуктивною діяльністю», яка має на меті «... забезпечити кваліфіковане, якісне і довге робоче життя старшим людям, а також підвищити їх рівень зайнятості» [3, р. 247]. При цьому безперервна

освіта трактується як «...продумана варіативна система надання освітніх послуг, яка дозволяє індивіду користуватися нею відповідно до своїх потреб і запитів у різні періоди життя» [4]. У цьому сенсі необхідним стає організація ефективного освітнього середовища для людей похилого віку з метою забезпечення їхнього розвитку в особистому і соціальному плані, адаптації до змінних викликів суспільства, що сприятиме трансформації пасивного старіння в активне довголіття.

Учені доводять, що існує тісний взаємозв'язок між навчальною активністю людей похилого віку та їхнім здоров'ям, оскільки навчальна діяльність позитивно впливає на когнітивну здатність, сприяючи соціальній інтеграції індивіда, його добробуту та уповільненню спаду пізнавальної та розумової активності у похилому віці [5]. Наприклад, Палагнюк Ю. та Бойко А. провели дослідження щодо профілактики когнітивних порушень у людей похилого віку в умовах «Університету третього віку». Автори впевнені, що заняття в Освітньому центрі «Університет третього віку» сприяють профілактиці порушень когнітивної сфери у людей похилого віку [6].

Вказуючи на тісний зв'язок освітньої активності літніх людей та їхньої здатності до самостійного життя, зниження фізичної, психічної і соціальної залежності від інших, Б. Грумбрідж (B. Groombridge) визначив п'ять основних причин, які розкривають необхідність освіти людей похилого (третього) віку:

- освіта людей похилого віку підтримує їхню незалежність та впевненість у собі і таким чином знижує виклики, що дедалі зростають і покладаються на суспільні та приватні ресурси;

- освіта – це основний фактор, що дає змогу людям третього віку легше долати численні практичні та психологічні проблеми у складному, мінливому й роздробленому світі;

- освіта для людей третього віку (як суб'єктів, так і об'єктів освітньої діяльності) посилює їхній дійсний та потенційний внесок у розвиток суспільства;

– самооцінка і самовираження людей третього віку, їхня здатність ділитися досвідом з молодшими поколіннями сприяють налагодженню балансу і взаєморозуміння між ними, що є необхідним у сучасному світі конфліктів;

– освіта – вирішальний чинник для багатьох людей похилого віку, які виступають за можливість навчання і самовираження [7, р. 322].

Як зазначає Р. Єфімова, можна назвати принаймні вісім суттєвих особливостей навчання дорослих:

1) У дорослих має бути усвідомлене бажання вчитися. А намагання нав'язати їм думку про необхідність навчання навпаки викликатиме супротив. Лише переконлива внутрішня мотивація на оволодіння новими навичками чи здобуття нових знань забезпечуватиме ефективність навчання. Їхнє бажання навчатися можна стимулювати зовнішніми впливами, проте нав'язати – неможливо.

2) Дорослі виявляють прагматичний підхід до навчання, а отже, вивчатимуть лише те, що, на їхню думку, їм необхідно знати чи вміти.

3) Доросла людина навчається у процесі застосування знань на практиці. Через рік вона здатна забути до 50% засвоєної у пасивному режимі інформації, через два – 80%. Якщо ж вона матиме можливість одразу після вивчення закріпити отримані знання на практиці, а згодом періодично повторювати практичні вправи, нові знання залишаться у пам'яті значно довше.

4) У навчанні дорослих варто забезпечити його проблемність. Самі ж проблеми мають бути максимально реалістичними.

5) У процесі навчання дорослих варто враховувати їхній досвід. Слід зазначити, що життєвий досвід впливає на засвоєння знань, адже сприймання останніх є «зв'язаним». Якщо нові знання не узгоджуються з тим, що людина вже знає, вона підсвідомо налаштовується на те, щоб ці знання відкинути.

6) Навчаючи дорослих, варто створити неформальні умови, адже асоціація з організованим навчанням і жорсткою дисципліною у шкільному класі не сприяє ефективності навчання.

7) При навчанні дорослих необхідно застосовувати різноманітні методи й засоби навчання, забезпечуючи сприймання інформації відразу кількома органами чуття. Значно посилюють враження від занять відеофільми, діапозитиви та інші наочні засоби. Оскільки у дорослих наявний сформований спосіб дій чи мислення, для того, щоб викликати в них зміни, важливо залучити їх до активної участі у навчальному процесі, тобто застосовувати як метод навчання дискусію.

8) У навчанні дорослих варто уникати «оцінювання». Конкуренція негативно впливає на дорослих слухачів, адже більшість з них критично ставляться до своєї здатності навчатися. Необхідність здавати заліки, писати контрольні роботи чи брати участь в інших навчальних заходах, призначених для оцінки успішності навчання, можуть спричинити відмову від занять через страх публічного приниження [8].

Освіта літніх громадян є показником рівня розвитку культурного, морального, наукового, технічного потенціалу країни. У «Концепції освіти дорослих в Україні» (автор-розробник – проф. Л. Лук'янова) зокрема наголошено на необхідності розробки нової філософії сприйняття старіння населення та стратегії забезпечення старості в життєвому циклі кожної особистості [9, с. 10].

Розвиток освіти літніх людей актуалізує проблему професійної підготовки педагогічного персоналу для роботи з особами третього віку. Передусім йдеться про геррагогів – фахівців у галузі теорії і практики освіти людей третього віку, у галузі навчання, управління, консультування, а також соціальної, корекційної, реабілітаційної роботи у середовищі старших дорослих. Розвиток освіти людей третього віку має здійснюватися на міждисциплінарній основі, що ґрунтується на вивченні й подальшому впровадженні результатів досягнень в андрагогіці, педагогіці, віковій психології, геросоціології, освітній і соціальній геронтології та інших науках. Педагогічні підходи до створення освітнього середовища для осіб третього віку, розвитку їхньої соціальної активності мають бути спрямовані на

подолання соціальної незатребуваності й самотності, комплексну соціально-культурну адаптацію та реабілітацію на основі створення поліфункціональних соціально-культурних інституцій, розвитку соціального партнерства всіх зацікавлених суб'єктів педагогічної, соціально-культурної діяльності. Особливої уваги педагогів-практиків, науковців потребує проблема розробки і впровадження педагогічних технологій, що базуються на принципах особистісно орієнтованого навчання, забезпечення для літньої людини незалежності, реалізації внутрішнього потенціалу, доступності інформації, задоволення культурно-освітніх потреб старших дорослих [10].

Теоретичні та практичні дослідження показують, що найбільш успішною та ефективною формою неформальної освіти людей похилого віку є «Університети третього віку» (УТВ), які пропонують старшим дорослим розмаїття видів активності – від академічних лекцій, фізичних вправ, гуртків за інтересами до подорожей. На VI Міжнародній конференції з освіти дорослих, що відбулася під егідою ЮНЕСКО в Бразилії (Белен, 2009 р.), наголошувалося, що освіта дорослих, складовою частиною якої є освіта людей похилого віку, – це головний інструмент розв'язання глобальних проблем ХХІ століття. Освіта як вид дозвілля була прийнята багатьма літніми людьми як сукупність змінних видів діяльності, що і спричинило виникнення руху «Університет третього віку», а за результатами навчання в його межах у людей похилого віку констатується покращення показників загального стану здоров'я, рівня освіти, і часто – фінансового становища [11].

Також встановлено, що основними мотиваціями участі людей у програмах УТВ є:

- спроба затримання фізичного і психічного спаду, характерного для похилого віку;
- бажання підтримувати власну психологічну незалежність;
- пошук нових можливостей соціалізації;
- прагнення здобути нові знання і навички та розширити власний культурний світогляд [3, р. 251].

Зважаючи на особливості навчання старших дорослих, необхідно структурувати програму навчання та враховувати психолого-педагогічні умови організації навчального процесу. Викладач у своїй діяльності повинен керуватися наступними вимогами:

- створення позитивної, комфортної атмосфери навчання;
- врахування досвіду студентів;
- вияв поваги, толерантності, врахування вікових фізіологічних та психічних порушень слухачів;
- вивчення потреб та інтересів студентів, та на їх основі розроблення програми й змісту навчання;
- залучення студентів до розроблення програми навчання та проведення занять (особливо практичного спрямування);
- постійний моніторинг занять з метою коригування змісту і методів навчання [12, с. 95–96].

Дослідження, яке провели Т. Скорик та І. Шевченко, дало авторам можливість визначити соціально-педагогічний ефект «Університету третього віку», який полягає у:

- розширенні обсягу знань після навчання;
- підтримці активної життєвої позиції (бажання продовжити навчання);
- підвищенні рівня самооцінки слухачів;
- можливості застосування отриманих знань на практиці;
- позитивній динаміці адаптації людини похилого віку в сучасному суспільстві;
- розширенні кола пізнавальних інтересів та можливостей комунікації;
- загальному рівні задоволеності навчанням, покращенні психологічного та частково фізичного самопочуття [13].

У міжнародній практиці поняття «Університет третього віку» (The University of the Third Age (U3A) асоціюється з міжнародним рухом, мета якого полягає у стимулюванні членів громади в третьому віці життя до активної життєдіяльності й самореалізації через створення й забезпечення

функціонування просвітницько-дозвіллевих закладів різноманітних за типом й характером діяльності.

Нині в світі існує два типи «Університетів третього віку». Перші з них створено при звичайних закладах вищої освіти, отже у них викладають науковці цих вишів. А другі з'являються на основі самопомоги і самоосвіти літніх людей. У відповідності до того чи іншого типу УТВ існують також різні моделі організації навчання. Важливо пам'ятати, що «Університет третього віку» є не навчальною (у прямому сенсі) або науковою установою, а соціально-культурною. Натомість програма університету не є набором пропозицій допоміжного характеру, вона має певний навчальний вимір. До числа постійних модулів входять різноманітні заняття, що користуються величезним успіхом [14].

Для задоволення нових суспільних потреб в освітній сфері незалежної України почали також з'являтися інституції нового типу – «Університети третього віку», діяльність яких спрямовується на підготовку людей старшого та похилого віку до нових соціально-економічних реалій, поширення комп'ютерної грамотності, вивчення іноземних мов, здоров'язберігаючих технологій, нової культури старіння тощо. Перший український «Університет третього віку» відкрився у 2008 році в Ковелі на Волині на базі територіального центру соціально-побутової реабілітації. Другий невдовзі з'явився в Кременчуці на базі Кременчуцької філії Дніпропетровського університету економіки і права.

Нормативною базою для функціонування «Університету третього віку» в Україні слугує наказ Міністерства соціальної політики України від 25.08.2011 р., N 326 «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», який затверджує Методичні рекомендації щодо організації соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» у територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг), визначає основні завдання послуги, порядок організації навчання, структуру програми, методи навчання дорослих тощо.

За словами О. Суліма, начальника Управління у справах людей похилого віку та надання соціальних послуг Міністерства соціальної політики України, наразі в Україні працює понад 300 «Університетів третього віку» і понад 25 тисяч слухачів уже розширили свій світогляд, закінчивши ці інституції. [15].

За ініціативи Товариства «Знання» України та у співпраці з Національним науково-дослідним інститутом українознавства, Міжнародною духовною академією і Національним університетом «Острозька академія» в Україні було створено Міжнародний народний «Університет третього віку» та його відділення в областях, містах, районах України й українській діаспорі як українознавчий науково-просвітницький заклад в системі державної безперервної післядипломної фахової освіти дорослих.

У 2016 році в м. Києві була створена Асоціація «Університетів третього віку» «Клепсидра», мета якої – розвиток системи «Університетів третього віку» в Україні, співпраця та інтеграція з міжнародними асоціаціями в сфері освіти впродовж життя та розвиток соціальної платформи для освіти дорослих, розвиток людських ресурсів і сприяння розвитку комунікації між поколіннями та різними культурами. Сферою діяльності «Клепсидри» є вироблення концепції та програм «Університетів третього віку» та їх популяризація на рівні країни та регіонів, привернення уваги до соціальних проблем та освітніх питань людей літнього віку, сприяння їх вирішенню, створення експертного, аналітичного та наукового середовища, розробка соціальної платформи з метою взаємодії поколінь, а також реалізації інших інтересів з використанням сучасних технологій та новітніх засобів комунікацій [16].

У сучасному світі знання іноземної мови є важливою складовою особистого і професійного життя особи. Сьогодні спостерігається тенденція до вивчення іноземної мови дорослими, що пов'язано із необхідністю забезпечення комунікації у сфері бізнесу, туризму, наукових та культурних зв'язків тощо.

Дуже важлива річ – дослідження останніх років, проведені неврологами, психологами і лінгвістами за допомогою новітніх засобів сканування мозку,

виявили безліч когнітивних та інтелектуальних переваг полілінгвізму. Найбільш захоплива перевага цього відкривається з віком. Коли в процесі старіння виконавча функція мозку, яка контролює всі інші когнітивні функції, починає знижуватись, двомовність захищає від слабоумства. Це відкриття зробила кілька років тому психолінгвіст Е. Бялисток з Йоркського університету в Торонто, коли спробувала порівняти процеси старіння головного мозку в одномовних та двомовних людей. «У білінгвів симптоми хвороби Альцгеймера з'являлись приблизно на чотири-п'ять років пізніше, ніж в одномовних з тією ж патологією», – зробила висновок вчена. Інше дослідження останнім часом також продемонструвало, що після пережитого інсульту у білінгвів в два рази частіше, ніж у монолінгвів відновлювалась розумова діяльність. Вивчення мов – безумовно вигідна інвестиція часу. Двомовність дозволяє нашому мозку працювати краще і довше [17]. На нашу думку, незважаючи на безумовну її важливість для кожної людини, мало хто з похилих людей назве вивчення іноземної мови задля профілактики майбутніх когнітивних порушень або хвороби Альцгеймера тою причиною, за якою вони розпочали вивчати іноземну мову. Частіш за все вони називають дві основні причини: для подорожей і спілкування з онуками.

Специфіка навчальної діяльності пов'язана зі статусом дорослої людини, адже це особа, яка характеризується фізіологічною, соціальною, моральною зрілістю, економічною незалежністю, життєвим досвідом та рівнем самосвідомості, достатніми для самокерованої поведінки [18]. Очевидно, що ці характеристики впливають на навчальну діяльність дорослої людини, бо вона здатна самостійно визначати її мету, обирати форми, методи й засоби навчання, оцінювати й коригувати результати, усвідомлювати власні можливості. Дорослим людям легше, ніж дітям, вдається формувати уміння і навички з лексики, фразеології та стилістики. Як правило, дорослі люди мають чіткі установки щодо вивчення іноземних мов та оволоділи певним стилем пізнавальної діяльності. Особливістю дорослих, які опановують іноземні мови, часто є висока мотивація, позитивне ставлення до іноземної мови, зацікавлення

нею, наявність таких рис характеру, як працьовитість, організованість, самостійність, цілеспрямованість тощо, певний запас знань, умінь і навичок, а також певні індивідуальні особливості в сенсорній та інтелектуальній сферах, необхідні для такої діяльності.

Вивчаючи сьогодні іноземні мови у більшості з українських «Університетів третього віку», літні люди найчастіше обирають саме англійську. Наприклад, за підсумками 2016-2017 навчального року, у районних територіальних центрах соціального обслуговування м. Києва 417 осіб вивчали іноземні мови і ці факультети були найпоширенішими [19].

Дорослі студенти мають більшу мотивацію в порівнянні з дітьми та підлітками. Вони психологічно налаштовані на те, щоб отримати запланований результат і краще усвідомлюють необхідність іноземної мови в житті для просування кар'єрними сходами, розширення кола спілкування, творчої самореалізації, підвищення професіоналізму. Дуже часто опанування іноземної мови дорослим пов'язане не лише з його особистою зацікавленістю, але й з вигодою компанії чи підприємства.

Іншими характерними відмінностями дорослого студента, які необхідно враховувати викладачу під час формування курсу навчання іноземної мови, є такі:

- дорослий студент прагне до негайного практичного застосування отриманих знань і умінь у повсякденному і професійному житті;
- дорослий висуває підвищені вимоги до якості та результатів навчання;
- дорослий студент усвідомлює себе самостійною, самокерованою особистістю і має значний життєвий досвід, зокрема і навчальний;
- у процесі опанування іноземною мовою дорослим людям дійсно нелегко знову опинитися в ролі учня, як колись, у молоді роки.

Саме тому основними психологічними особливостями навчання дорослих іноземної мови будуть такі:

- 1) дорослі вивчатимуть лише те, що, на їхню думку, їм необхідно, їхнє навчання буде ефективним тоді, коли у них з'явиться потужна внутрішня

мотивація для оволодіння певними знаннями або для набуття нових навичок. На сьогодні існують цілі комплекси мотиваційних технологій, крім того, високу мотивацію може підтримувати й сам викладач;

2) задля реалізації потреби дорослого слухача у негайному застосуванні одержаних знань, умінь та навичок на заняттях часто використовують рольові ігри, імітацію реальних життєвих ситуацій. Це істотно прискорює застосування мови на практиці;

3) дорослі люди, як правило, навчаються в процесі роботи, тому основна перешкода практичного характеру полягає в тому, що дорослим людям, які працюють, часто не вистачає часу для повноцінних занять з викладачем або самостійно. Якщо іноземна мова необхідна людині в роботі, їй легше знайти час для її вивчення. Як свідчить досвід, якщо у дорослого студента не буде можливості одразу після вивчення певного матеріалу закріпити одержані знання на практиці, а потім періодично повторювати ці практичні вправи, нові знання дуже швидко забудуться;

4) на навчання дорослих людей великий вплив має попередній досвід. У дорослих сприйняття знань є пов'язаним, тому знання повинні корелювати з накопиченим життєвим досвідом. Якщо нові знання не узгоджуються з тим, що учень уже знає, він підсвідомо налаштовується на те, щоб такі знання відхилити;

5) якщо, вивчаючи іноземну мову в школі або закладі вищої освіти, людина не досягнула значних результатів, це також не сприятиме успішному її оволодінню пізніше. Важливо вміти відкинути минулий невдалий досвід вивчення і розпочати все заново. Одним з гальмівних факторів у процесі вивчення іноземної мови стає занепокоєння з приводу того, що зазнаєш невдачі; тому важливо на заняттях створювати неформальні умови;

6) більшість дорослих негативно ставляться до оцінювання їхніх знань. Конкуренція погано впливає на навчання дорослих людей. Більшість з них досить критично ставляться до своєї здатності чогось навчитися; тому психологи стверджують, що дорослих необхідно не оцінювати, а скеровувати.

Наприклад, досить часто практикуються такі завдання, де немає єдиного правильного рішення, основною метою таких вправ є розвиток мовних навичок на базі наявного індивідуального досвіду слухача;

7) у процесі навчання дорослих слід застосовувати різноманітні методи.

В рейтингу популярності методів навчання іноземних мов найбільш ефективним є визнаний комунікативний підхід, який, як видно з його назви, спрямований на практику спілкування. Причину цього легко пояснити. Як правило, люди починають вивчати іноземну мову в дорослому віці задля досягнення єдиної і основної мети – задля спілкування з партнерами, колегами, друзями тощо. Із чотирьох складових, на яких тримається будь-який мовний тренінг (читання, письмо, говоріння і аудіювання), підвищена увага приділяється саме двом останнім – розвитку мовлення і сприйняттю (розумінню) мови на слух, оскільки це основа процесу спілкування. На таких заняттях рідко приділяється увага складним синтаксичним конструкціям або серйозній лексиці.

Ще однією умовою успішного навчання дорослих іноземних мов є застосування компетентнісного підходу, тобто формування різних компетенцій: не лише передача певної суми знань, а формування власної думки, відношення, уміння і бажання надалі удосконалюватися. Важливу роль у цьому відіграє принцип відбору навчального матеріалу, який має бути достатнім для формування міцних іншомовних навичок і умінь, відповідати інтересам, а також рівню інтелектуального, особистісного і загального розвитку дорослих, бути націленим на мовленнєві дії, які здійснюються для вирішення завдань усної мовленнєвої іншомовної комунікації, уможлиблювати формування активного і пасивного запасу мовного матеріалу. Важливою умовою формування мовленнєвих навичок і умінь у спілкуванні іноземною мовою є комплекс вправ, основою якого є комунікативні вправи, які виконуються у певній послідовності й необхідній кількості, широке використання візуального підґрунтя і візуальної презентації матеріалу, використання засобів і способів, які зменшують вплив рідної мови, а також ефективне використання парних,

групових і самостійних видів роботи, що базуються на професійних знаннях і життєвому та мовному досвіді слухачів [20].

Необхідно враховувати психологічні характеристики дорослої аудиторії.

Варто звернути увагу на такі з них:

– доросла людина, на відміну від дитини, у мисленнєвій діяльності йде від аналізу до синтезу;

– дорослому властиві логічні побудови, а не механічне запам'ятовування;

– уявлення дорослих характеризуються цілісним сприйняттям предмета думки, в якому виділяються необхідні елементи, а не фрагментарністю. Наприклад, при викладанні граматики іноземної мови доцільно надавати слухачам цілісну картину певного матеріалу і лише потім починати роботу над кожним значущим елементом (спочатку подається зведена таблиця всіх значень модальних дієслів, а потім здійснюється робота над семантично близькими групами дієслів);

– дорослому властиві цілеспрямованість, осмисленість діяльності, тому один сценарій взаємопов'язаних видів діяльності на уроці бажаніший, аніж фрагментарна побудова, від якої доросла людина швидко втомлюється. При цьому одночасно мають бути задіяні зорові, слухові аналізатори, говоріння і письмо, оскільки спрацьовують логічні зв'язки, і матеріал краще засвоюється;

– крім інтересу, у дорослого з'являється орієнтувальний рефлекс, і діяльність набуває особистісного смислу, безпосередньо пов'язаного з емоційним чинником [21, с. 310].

О. Леонтьєв сформулював загальні принципи засвоєння іноземної мови, які необхідно враховувати у процесі навчання дорослих. До них належать комунікативний, когнітивний та особистісний принципи.

Дотримання комунікативного принципу забезпечує спілкування як систему цілеспрямованих і мотивованих процесів, в ході якого відбувається взаємодія людей.

Когнітивний принцип передбачає оволодіння мовою як «будівельним матеріалом» картини світу. Мова при цьому виступає системою значень, що актуалізується в образі світу чи у процесах породження і сприймання мовлення.

Особистісний принцип відповідає за перенесення навичок та вмінь, отриманих у процесі навчання, на реальне спілкування. Його реалізація передбачає створення ситуацій реального спілкування, врахування індивідуальних стратегій і стилів слухачів, їх зацікавлень [22, с. 338].

Д. Старкова і Т. Польшина згрупували труднощі, з якими стикається кожна людина, яка починає вивчати іноземну мову у зрілому віці. Зокрема, вони виділяють психологічні, матеріальні, територіальні та соціокультурні труднощі. Психологічні труднощі виникають, коли в дорослої людини відсутня природна потреба і відповідно практика використання іноземної мови в реальному житті. Оскільки в дорослої людини психічні процеси стабільні, від неї вимагається значно більше зусиль у вивченні іноземної мови, ніж від дитини. Вивчення іноземної мови вимагає запам'ятовування більшої кількості правил, вокабулярних одиниць, мозкової гнучкості та пластичності для вироблення вміння правильно користуватися цими правилами для вираження своїх і розуміння чужих думок. Відтак дорослі мусять витратити набагато більше часу на їх опанування, аніж молодь. Матеріальні труднощі пов'язані з необхідністю додаткових занять на мовних курсах чи з репетиторами, оскільки рівень знання іноземної мови, отриманий у школі чи закладі вищої освіти, часто є недостатнім. Територіальні труднощі пов'язані з віддаленістю країн, мова яких вивчається, їх важкодоступністю, відсутністю можливості регулярної практики іноземної мови як засобу спілкування у рецептивних і продуктивних видах мовленнєвої діяльності, наприклад, при перегляді телепередач іноземною мовою. Соціокультурні труднощі обумовлюються наявністю елементів «чужої» культури, що відсутні в культурі рідної країни, а тому є малозрозумілими. До них зокрема належать особливості використання комунікативних стратегій ввічливості, певних мовленнєвих елементів у різних дискурсах чи діалектизмів тощо [23].

Як абсолютно слушно зазначає Н. Жеребна, знання іноземних мов завжди було величезною перевагою та запорукою життєвого успіху. Вміння спілкуватися іноземною мовою корисні та необхідні. Знання іноземних мов незамінні у подорожах, закордонних відрядженнях та на відпочинку. Люди почуваються впевнено та комфортно, стають відкритими, привітними та доброзичливими. Вивчення іноземної мови – не лише чудова можливість познайомитися з новою культурою, історією, традиціями, звичаями. Це ще й нагода краще пізнати самого себе. Вік не є перешкодою для вивчення іноземної мови. Мовні здібності дорослих ані трохи не гірші за здібності дитини або юнака. Крім того, мотивація дорослого, який приймає усвідомлене рішення вивчати іноземну мову, є вищою, ніж у дітей. У процесі вивчення іноземної мови головними є наполегливість, мотивація та зосередженість на кінцевій меті, цілеспрямованість та бажання вчитись, а ніяк не вік [24].

Результати дослідження та висновки. Близько 30 років тому Девід Беттерсбі (David Battersby) заявив, що «серед педагогів завжди було небажання вивчити принципи та практику викладання та навчання, які можна застосувати до людей похилого віку» [25]. Сьогодні, на думку Брайана Фіндсена (Brian Findsen) та Марвіна Формоза (Marvin Formosa), мало що змінилося в цьому напрямку, – «дорослі, як правило, виключаються з теоретичного та емпіричного аналізу на підставі того, що їхній вік не є достатньо значущим для створення нових тенденцій в процесі навчання протягом усього життя» [26].

Вивчення та аналіз досліджень за темою нашої статті та досвіду роботи «Університетів третього віку» надали нам можливість сформулювати коло основних питань, що потребують вивчення та вирішення:

- чи завжди дорослі люди мають однакові з молоддю можливості брати участь у вивченні іноземної мови на різних курсах;
- чи стикаються похилі люди з проблемами віку, або ж з проблемами вікової дискримінації; чи розглядаються вони рівнозначно соціально важливими, як молодь;

– чи завжди викладачі мовних курсів розглядають похилих людей як групу з особливими освітніми потребами. На нашу думку, вчителі часто будують плани своїх уроків з дорослими людьми, не враховуючи їх уподобань і когнітивних здібностей;

– яка взагалі існує в Україні освітня політика, пов'язана з викладанням мов дорослим людям;

– що потрібно для створення сприятливого навчального середовища для дорослих;

– чи існують індивідуальні методики вчителів стосовно навчання мовам у зрілому житті;

– які взагалі існують стратегії навчання, що використовуються в навчанні іноземної мови літніх людей;

– які існують переваги, пов'язані з викладанням та навчанням іноземної мови людям зрілого віку;

– як викладати граматику, вимову, лексику людям зрілого віку;

– яким чином посилити комунікативну спрямованість навчального процесу у викладанні іноземної мови дорослим людям, як наблизити навчальний процес до реального спілкування;

– яким чином використовувати переклад в навчанні літніх людей;

– чи має в навчальних планах спеціальностей, що готують викладачів іноземних мов, місце для курсів щодо підготовки до викладання іноземної мови дорослим людям, як це існує з підготовкою викладачів для роботи, наприклад, з дітьми дошкільного віку;

– чи надається майбутнім вчителям іноземної мови допомога в адаптації вже наявних навчально-методичних матеріалів, щоб вони відповідали потребам та сподіванням літніх людей, які навчаються на мовних курсах;

– викладання на факультетах іноземних мов «Університетів третього віку» здійснюється волонтерами на добровільних засадах і дуже часто ці волонтери – студенти, які ще не мають ані досвіду практичної викладацької

роботи, ані знань психології дорослої людини і специфіки організації навчання дорослих людей. Чи є така практика корисною.

Перспективи подальших розвідок. Поряд з питаннями співпраці та інтеграції «Університетів третього віку» України в світовій освітній простір, у сфері освіти впродовж життя, названі інституції грають також значну роль як соціальна платформа для розвитку людських ресурсів і сприяння розвитку комунікації між поколіннями та різними культурами. Навчання англійської мови похилих людей в Україні – це потреба часу. Тому питання наукового, методичного та організаційного супроводу навчального процесу можуть слугувати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел та літератури

1. Дюмазедьє Ж. Культурная революция свободного времени (реферат книги) / Ж. Дюмазедьє // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения : науч.-информ. сб. – Москва, 1991. – Вып. 2. – С. 36–47.
2. Минигалиева Г. А. Социальная политика в отношении пожилых людей / Г. А. Минигалиева // Психология зрелости и старения. – 2004. – № 1. – С. 111–124.
3. Principi A. Education for older people in Italy / A. Principi, G. Lamura // Educational Gerontology. – 2009. – № 35. – P. 246–259.
4. Ломакина Т. Ю. Модель геронтологического образования / Т. Ю. Ломакина, Я. В. Боровикова // Непрерывное образование как социальный факт : моногр. / под науч. ред. Н. А. Лобанова, В. Н. Скворцова; ЛГУ им. А. С. Пушкина, НИИ соц.-экон. и пед. пробл. непрерыв. образования. – Санкт-Петербург : ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2011. – С. 409–423.
5. MacNeil R. Ageing and leisure: Vitality in later life / R. MacNeil, M. Teague. – New Jersey : Prentice Hall, 1987. – 384 p.
6. Палагнюк Ю. В. Особливості профілактики когнітивних порушень у людей похилого віку в умовах «Університету третього віку» / Ю. В. Палагнюк,

А. Ю. Бойко. // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2016. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_1_13. – Дата звернення: 18.09.2018.

7. Groombridge B. Learning, education and later life / B. Groombridge // *Adult Education*. – 1982. – № 54. – P. 314–325.

8. Ефимова Р. Некоторые особенности обучения взрослых иностранному языку [Электронный ресурс] / Р. Ефимова – Режим доступу: http://pglu.ru/upload/iblock/f71/uch_2008_iii_00039.pdf. – Дата звернення: 20.09.2018.

9. Лук'янова Л. Б. Концепція освіти дорослих в Україні / Л. Б. Лук'янова. – Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2011. – 24 с.

10. Аніщенко О. Реалії і перспективи розвитку освіти людей третього віку в Україні / О. Аніщенко // *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. – 2013. – Вип. 6. – С. 29–34.

11. Агапова О. В. Образование пожилых. Руководство практической работы / О. В. Агапова, Т. М. Кононыгина. – Орел : Изд-во НП «Редакция газеты “Орловская правда”», 2001. – 32 с.

12. Скорик Т. В. «Університет третього віку»: концептуальні положення та досвід реалізації / Т. В. Скорик // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки* – Чернігів, 2012. – Вип. 104, т. 2. – С. 94–98.

13. Скорик Т. В. Університет третього віку як модель соціальної інтеграції осіб літнього віку в сучасне суспільство / Т. В. Скорик, І. С. Шевченко // *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. – 2014. – № 8. – С. 60–68.

14. Університети третього віку – шанс на самореалізацію для літніх людей. Пенсія не повинна бути очікуванням на закінчення життя, а може стати діяльністю у новій сфері [Електронний ресурс] // *Польське Радіо : веб-сайт*. – Опубл. 23.11.2017, 15:37. – Режим

доступу: <http://www.polradio.pl/5/198/Artykul/336554>. – Дата звернення: 20.09.2018.

15. Старіти? Немає часу! Понад 300 Університетів третього віку діють в Україні [Електронний ресурс] // Педагогічна преса: Освітній портал. – Опубл. 28.01.2015. – Режим доступу: <http://pedpresa.ua/118907-starity-nemaeye-chasu-ponad-300-universytetiv-tretogo-viku-diyut-v-ukrayini.html>. – Дата звернення: 18.09.2018.

16. Громадська організація «Асоціація Університетів третього віку «Клепсидра» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://3age.com.ua/%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D1%83%D0%BB%D0%B5/>. – Дата звернення: 19.09.2018.

17. Вінче Г. Що відбувається у мозку білінгва? [Електронний ресурс] / Г. Вінче // BBC News. Україна. – Опубл. 16.08.2016. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2016/08/160816_vert_fut_amazing_benefits_of_being_bilingual_vr. – Дата звернення: 20.09.2018.

18. Рыжикова Е. П. Научно-педагогические условия изучения иностранного языка в системе андрогогики : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 Общая педагогика, история педагогики и образования / Рыжикова Елена Петровна ; Моск. гос. открытый пед. ун-т им. М. А. Шолохова. – Москва, 2001. – 20 с.

19. Звіт про роботу «Університету третього віку» у районних територіальних центрах соціального обслуговування м. Києва за 2016–2017 навчальний рік [Електронний ресурс] // Департамент соціальної політики : офіц. інтернет-портал. – Режим доступу:

<http://dsp.kievcity.gov.ua/content/socialni-poslugy-yaki-nadayutsya-terytorialnuyu-centramy-socialnogo-obslugovuvannya.html>. – Дата звернення: 20.09.2018.

20. Цвяк Л. В. Психолого-педагогічні умови ефективного навчання дорослих іноземної мови / Л. В. Цвяк // Науковий вісник Ужгородського

університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2014. – Вип. 30. – С. 178–180.

21. Бурденюк Г. Креативно-деятельностный подход к обучению взрослых иностранным языкам / Г. Бурденюк, Л. Юрчук // Мова і культура. – Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11, т. 5. – С. 310–313.

22. Леонтьев А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии : Избранные психологические труды / А. Леонтьев. – Москва : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2001. – 447 с.

23. Старкова Д. Психолингвистические особенности обучения взрослых иностранному языку / Д. Старкова, Т. Польшина // Педагогическое образование в России. – 2012. – № 1. – С. 84–87.

24. Жеребна Н. Вивчати іноземну мову ніколи не пізно [Електронний ресурс] / Н. Жеребна. – Режим доступу: <http://kursymov.com/content/vyvchaty-inozemnu-movu-nikoly-ne-pizno>. – Дата звернення: 19.09.2018.

25. Journal of Education Culture and Society. – Wroclaw, 2016. – Vol. 1, No 2. – Режим доступу: <http://www.sciencepublishinggroup.com/journal/archive?journalid=214&issueid=2140102>. – Дата звернення: 19.09.2018.

26. International Perspectives on Older Adult Education. Research, Policies and Practice / eds.: B. Findsen, M. Formosa. – Springer International Publishing. Switzerland, 2016. – 516 p.

Сергей Владимирович Яблоков,
кандидат педагогических наук, доцент
кафедры английской филологии
Мариупольского государственного университета,

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА

В статье рассматриваются актуальные в XXI веке в мировом пространстве вопросы образования в течение всей жизни, как формы неформального образования. Учитывая факт старения населения, акцент

статьи делается на образовании взрослых, поскольку доля пожилых людей становится все больше, а это является новыми вызовами для государства и общества. Проанализирован опыт деятельности такой социально-образовательной услуги, как «Университет третьего возраста» в Украине. Определены основные вопросы, требующие решения в теории и практике обучения английскому языку пожилых людей, среди которых – учет предпочтений и когнитивных способностей пожилых людей, создание благоприятной учебной среды для взрослых и другие.

Ключевые слова: английский язык, люди пожилого возраста, неформальное образование, образование в течение всей жизни, образование взрослых, «Университет третьего возраста».

Serhii Yablokov,
pedagogical sciences candidate, associate professor
English philology chair
Mariupol State University,

TEACHING OF THE ENGLISH LANGUAGE TO ELDERLY PEOPLE

The article focuses on the issues of lifelong education, relevant in the 21st century in the world, which is considered as a form of non-formal education. Regarding the process of aging of the population, the focus of the article is made on education of adults, as the proportion of elderly people is increasing, and this becomes a new challenge for the state and the society. The author analyzes the experience of the activity of such a social and educational service as “The University of the Third Age” in Ukraine. The author identifies the main problems that need to be solved in the theory and practice of teaching English to elderly people.

Introduction. *Aging of the population is one of the global challenges that pose new challenges to society, and these challenges will only grow. It is clear that the state and society must commit themselves to find ways to improve the situation of the elderly in modern society, their self-realization in old age. There is a growing need for the development and teaching of a person throughout his life, regardless of his age. The concept of “lifelong learning” means giving each person the opportunity to realize their potential at any age, regardless of place, time or other circumstances. There is a search for new forms, methods and technologies of social work with the elderly in order to solve the problems of their social integration as efficiently as possible. One of these modern forms is the provision of the social-pedagogical service “The University of the Third Age”. This model of integration of the elderly, despite its widespread use, requires detailed studies for the sake of generalizing existing experiences and solving the problems that exist in this area of work.*

Purpose. *The purpose of the paper is to identify the key problems that need to be solved in the theory and practice of teaching English to the elderly.*

Methods. *The main methods that we used in conducting the study are as follows: 1) the historical method allowed us to analyze the genesis of approaches to*

adults education; 2) the dialectical method, which allowed to study the questions posed in the article in their relationship and unity; 3) the formal-logical method allowed us to consistently analyze the theoretical and legal problems of adults education; 4) the method of analysis, which made it possible to highlight adults education problems; 5) the structural-functional method, which allowed to study the role and place of teaching a foreign language in the process of adults education; 6) the research method that allowed to identify the importance of learning a foreign language in the process of adults education.

Results and originality. The study and the analysis of researches on the topic of our article and the experience of work of “The Universities of the Third Age” provided us with the opportunity to formulate a range of key issues that need to be studied and solved, among which we can name the consideration of the preferences and cognitive abilities of the elderly, the creation of a supportive learning environment for adults, and some others.

Conclusion. Along with the issues of cooperation and integration of “The Universities of the Third Age” of Ukraine into the world’s educational space, in the field of life-long education, these institutions also play a significant role as a social platform for the development of human resources and promotion of the development of communication between generations and different cultures. Teaching English as a language for elderly people in Ukraine is a time need. Therefore, problems of scientific, methodological and organizational support of the educational process require to be solved and can serve as the subject of further researches.

Key words: education of adults, elderly people, the English language, life-long education, non-formal education, “The University of the Third Age”.

References

1. Dyumazelje Zh. Kulturnaya revolyutsiya svobodnogo vremeni (referat knigi) / Zh. Dyumazelje // Kultura v sovremennom mire: opyt, problem, resheniya. – 1991. – Vyp. 2. – 92 s.
2. Minigalieva G. A. Sotsialnaya politika v otnoshenii pozhylykh lyudej / G. A. Minigalieva // Psikhologiya zrelosti i stareniya. – 2004. – # 1. – S. 111–124.
3. Principi A., Lamura G. Education for older people in Italy // Educational Gerontology. – 2009. – No. 35. – P. 246–259.
4. Lomakina T. Yu., Borovikova Ya. V. Model gerontologicheskogo obrazovaniya. [Elektronnyi resurs] / T. Yu. Lomakina, Ya. V. Borovikova // Rezhim dostupa: <http://lifelong-education.ru/index.php/ru/literatura/147-model-gerontology>
5. MacNeil R., Teague M. Ageing and leisure: Vitality in later life. – New Jersey: Prentice Hall, 1987.
6. Palagnyuk Yu. V. Osoblyvosti profilaktyky kognityvnykh porushen u lyudei pokhylogo viku v umovakh “Universitetu tretjogo viku” / Yu. V. Palagnyuk, A. Yu. Bojko // Teoriya ta praktyka derzhavnogo upravlinnya i misstevogo samovryaduvannya. – 2016. - # 1.
7. Groombridge B. Learning, education and later life // Adult Education. – 1982. – No. 54. P. 314–325.

8. Ephimova R. Nekotorye osobennosti obucheniya vzroslykh inostrannomu yazyku [Elektronnyi resurs] / R. Ephimova // Rezhim dostupa: http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2008/III/uch_2008_III_00039.pdf
9. Lukjyanova L. B. Kontseptsiya osvity doroslykh v Ukraini / L. B. Lukjyanova. – Nizhin. 2011. – 24 s.
10. Anishenko O. Realii i perspektyvy rozvitku osvity lyudei tretjogo voku v Ukraini / Olena Anishenko // Osvita doroslukh: teoriya, dosvid, perspektyvy. – 2013. – # 6. – S. 29–34.
11. Agapova O. V., Kononygina T. M. Obrazovanie pozhylykh. Rukovodstvo prakticheskoi raboty. – Орел. – 2001. – 32 s.
12. Skoryk T. V. «Universitet tretjogo viku»: kontseptualni polozhennya ta disvid realizatsii / T. V. Skoryk // Visnyk Chernigivskogo natsionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni T.G. Shevchenka. – Чернігів. – 2012. – S. 94–98.
13. Skoryk T. V., Shevchenko I. S. Universitet tretjogo viku yak model sotsialnoi integratsii osib litnjogo viku v suchasne suspilstvo / T. V. Skoryk, I. S. Shevchenko // Visnyk Lvivskogo universitetu. – 2014. – # 8.
14. Universiteti tretjogo viku – shans na realizatsiyu dlya liynikh lyudej. Pensiya ne povynna buty ochikuvannyam na zakinchennya zhyttya, a mozhe staty diyalnisty u novii sferi. [Elektronnyi resurs] / Polske radio: web-site // Rezhim dostupu: <http://www.polradio.pl/5/198/Artykul/336554>
15. Vse pro osvitu v Ukraini ta sviti. Starity? Nemaє chasu! Ponad 300 Universitetiv tretjogo viku diyut v Ukraini [Elektronnyi resurs] / Osvitnii portal Pedagogichna presa // Rezhim dostupu: <http://pedpresa.ua/118907-starity-nemaye-chasu-ponad-300-universytetiv-tretogo-viku-diyut-v-ukrayini.html>
16. Gromadska organizatsiya «Assotsiatsiya Universitetiv tretjogo viku «Klepsidra» [Elektronnyi resurs] / Rezhim dostupu: <http://3age.com.ua/%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D1%83%D0%BB%D0%B5/>
17. Shcho vidbuvaetsya u mozku bilingva? [Elektronnyi resurs] / Rezhim dostupu: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2016/08/160816_vert_fut_amazing_benefits_of_being_bilingual_vp
18. Ryzhikova E. P. Nauchno-pedagogicheskie usloviya izucheniya inostrannogo yazyka v sisteme androgogiki : avtoref. diss. ... kand. ped. nauk / E. P. Ryzhikova. – 2001. – 20 s.
19. Zvit pro robotu «Universitetu tretjogo viku» u rajonnykh terytorialnykh tsentrakh sotsialnogo obslugovyvannya m. Kyiva za 2016-2017 navchalnyi rik [Elektronnyi resurs] / Departament sotsialnoi polityky. Ophitsijnyi internet-portal // Rezhim dostupu: <http://dsp.kievcity.gov.ua/content/socialni-poslugy-yaki-nadayutsya-terytorialnymy-centramy-socialnogo-obslugovuvannya.html>
20. Tsvyak L. V. Psykhologo-pedagogichni umovy ephektywngogo navchannya doroslykh inozemnoi movy / L. V. Tsvyak // Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo universitetu. – 2014. – # 30. – S. 178–180.

21. Burdenyuk G. Kreativno-deyatelnostnyi podkhod k obucheniyu vzroslykh inostrannym yazykam / G. Burdenyuk, L. Yurchuk // Mova I literature. – 2009. – # 11. – S. 310–313.
22. Leontjev A. Yazyk I rechevaya deyatelnost v obshei i pedagogicheskoi psikhologii / A. Leonyjev // Izbrannye psichologicheskie trudy. – 2001. – 447 s.
23. Starkova D. Psycholingvisticheskie osobennosti obucheniya vzroslykh inostrannomu yazyku / D. Starkova, T. Polshina // Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii. – 2012. – # 1. – S. 84–87.
24. Zhrebna N. Vyvchaty inozemnu movu nikoly ne pizno / N. Zhrebna [Elektronnyi resurs] // Rezhim dostupu: <http://kursymov.com/content/vyvchaty-inozemnu-movu-nikoly-ne-pizno>
25. Journal of Education Culture and Society 2016, No 2, Wroclaw, 449 p.
26. Findsen Brian, Formosa Marvin. International Perspectives on Older Adult Education. Research, Policies and Practice. Springer International Publishing. Switzerland. 2016, 34 p.